

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

28 May – Azərbaycanın müstəqillik tarixi

28 May İstiqlal Bəyannaməsi Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində dönüş nöqtəsi hesab olunur. 1918-ci il 28 may tarixində Tiflisdə Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən qəbul edilən İstiqlal Bəyannaməsi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildi. Bu hadisə Şərqdə ilk parlamentli respublikanın yaranması kimi tarixə düşmüşdür.

XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının zəifləməsi və 1917-ci il inqilabları Cənubi Qafqazda siyasi boşluq yaratdı. Bu vəziyyət Azərbaycan xalqında milli dövlət yaratmaq ideyasını gücləndirdi. Cənubi Qafqaz Seyminin dağılmasından sonra Azərbaycan nümayəndələri müstəqillik məsələsini gündəmə gətirdilər və nəticədə 28 Mayda dövlət müstəqilliyi elan olundu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında Məhəmməd Əmin Rəsulzadə xüsusi rol oynamışdır. O, Milli Şuranın sədri kimi çıxış edərək dövlətin ideoloji əsaslarını müəyyənləşdirmişdir. Onun rəhbərliyi ilə milli dövlətçilik prinsipləri formalaşdırılmış, “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz” fikri isə müstəqillik ideyasının simvoluna çevrilmişdir. Cümhuriyyətin yaradılmasında digər görkəmli şəxslər də mühüm rol oynamışdır. Fətəli xan Xoyski ilk Baş nazir kimi hökumətin formalaşdırılmasına rəhbərlik etmişdir. Əlimərdan bəy Topçubaşov Paris Sülh Konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinə rəhbərlik etmiş və beynəlxalq aləmdə ölkənin tanınması üçün fəaliyyət göstərmişdir. Nəsimi bəy Yusifbəyli isə hökumət başçısı kimi dövlət idarəçiliyində mühüm islahatlar aparmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə mühüm dövlət quruculuğu tədbirləri həyata keçirilmişdir. 1918-ci ilin dekabrında parlament yaradılmış və çoxpartiyalı sistem formalaşdırılmışdır. Parlamentdə müxtəlif siyasi partiyalar və millətlərin nümayəndələri iştirak edirdi ki, bu da demokratik idarəetmənin əsas göstəricilərindən biri idi.

Təhsil sahəsində də mühüm addımlar atılmışdır. 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universiteti yaradılmışdır. Bu hadisə Azərbaycanda ali təhsilin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Eyni zamanda milli ordu quruculuğu həyata keçirilmiş, dövlət dili Azərbaycan dili elan edilmişdir.

Sosial və hüquqi sahədə də mühüm islahatlar aparılmışdır. Qadınlara seçki hüququ verilməsi o dövr üçün çox qabaqcıl addım hesab olunurdu. Mətbuat azadlığı təmin edilmiş, müxtəlif qəzet və jurnallar fəaliyyət göstərmişdir. Bu tədbirlər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini regionun ən demokratik dövlətlərindən birinə çevirmişdir.

1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyasının hərbi müdaxiləsi nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etmişdir. Bu hadisə Azərbaycanın sovetləşdirilməsi kimi tarixə düşmüşdür. Cümhuriyyətin süqutundan sonra onun liderləri təqiblərə məruz qalmış, bir hissəsi mühacirətə getməyə məcbur olmuşdur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə mühacirət dövründə Azərbaycan ideyasını yaşatmaq üçün fəaliyyətini davam etdirmişdir. O, müxtəlif ölkələrdə yaşamış, Azərbaycan həqiqətlərini beynəlxalq aləmdə təbliğ etmiş və müstəqillik ideyasını qorumağa çalışmışdır. Onun əsərləri Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində mühüm mənbə hesab olunur.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

28 May Respublika Günü Azərbaycan xalqının milli kimliyinin və dövlətçilik ənənələrinin simvoluna çevrilmişdir. 1991-ci ildə Azərbaycan yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra bu tarix rəsmi dövlət bayramı kimi qeyd olunmağa başlanmışdır. Bu gün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi irsinin davamı kimi qiymətləndirilir və xalqın azadlıq iradəsini ifadə edir.

28 May İstiqlal Bəyannaməsi Azərbaycan tarixində dövlətçilik ənənələrinin hüquqi əsasda formalaşdığı mühüm hadisədir. 1918-ci il 28 mayda Tiflisdə qəbul edilən İstiqlal Bəyannaməsi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olundu və Azərbaycan xalqı ilk dəfə müstəqil, demokratik və parlamentli respublika qurduğunu dünyaya bəyan etdi. Bu hadisə yalnız siyasi akt deyil, həm də uzun illər davam edən milli azadlıq ideyasının reallaşması idi. XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının zəifləməsi, 1917-ci il Fevral və Oktyabr inqilabları regionda yeni siyasi vəziyyət yaratdı. Cənubi Qafqazda idarəetmə boşluğu yarandığı üçün müxtəlif xalqlar öz dövlətlərini qurmaq istiqamətində fəaliyyətə başladılar. Azərbaycan xalqı da bu prosesdən istifadə edərək milli dövlət yaratmaq ideyasını həyata keçirdi. 1918-ci ilin mayında Cənubi Qafqaz Seyminin dağılması bu prosesin sürətlənməsinə səbəb oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasında əsas ideoloji və siyasi lider Məhəmməd Əmin Rəsulzadə olmuşdur. O, Milli Şuranın sədri kimi çıxış edərək dövlətin əsas prinsiplərini müəyyənləşdirmiş, milli ideyanın formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Rəsulzadənin rəhbərliyi ilə qəbul edilən siyasi xətt Azərbaycan dövlətçiliyinin demokratik əsaslara söykənməsini təmin etmişdir. Onun “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz” fikri Azərbaycan milli ideologiyasının simvoluna çevrilmişdir.

Cümhuriyyətin yaradılmasında digər mühüm dövlət xadimləri də iştirak etmişdir. Fətəli xan Xoyski ilk hökumətin baş naziri kimi dövlətin icra strukturlarını formalaşdırmışdır. Əlimərdan bəy Topçubaşov Paris Sülh Konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinə rəhbərlik etmiş və ölkənin beynəlxalq tanınması üçün fəaliyyət göstərmişdir. Nəsim bəy Yusifbəyli isə daha sonra hökumət başçısı kimi dövlət idarəçiliyində islahatlar aparmışdır. Bu şəxslər Azərbaycan dövlətçiliyinin hüquqi və siyasi əsaslarını möhkəmləndirmişlər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyəti dövründə mühüm dövlət institutları yaradılmışdır. 1918-ci ilin dekabrında parlamentin fəaliyyətə başlaması ilə Azərbaycanda ilk demokratik qanunverici orqan formalaşmışdır. Parlamentdə müxtəlif siyasi partiyaların və etnik qrupların nümayəndələri təmsil olunurdu ki, bu da demokratik idarəetmənin əsas göstəricilərindən biri idi. Cümhuriyyət hökuməti dövlət idarəçiliyində şəffaflıq və hüquqi dövlət prinsiplərinə xüsusi diqqət yetirirdi.

Təhsil sahəsində də ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması Azərbaycanda ali təhsilin inkişafında mühüm mərhələ olmuşdur. Bu universitet milli elmi kadrların hazırlanması üçün əsas baza rolunu oynamışdır. Eyni zamanda məktəb şəbəkəsinin genişləndirilməsi və ana dilində təhsilin inkişafı istiqamətində addımlar atılmışdır.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Dövlət quruculuğunda ordu islahatları da mühüm yer tuturdu. Milli Ordunun yaradılması ölkənin müdafiə qabiliyyətini artırmaq məqsədi daşıyırdı. Xarici təhdidlər və daxili çətinliklərə baxmayaraq, Cümhuriyyət rəhbərliyi müstəqil dövlətin qorunmasına çalışırdı. Bununla yanaşı, hüquq sistemi formalaşdırılır, məhkəmə orqanları yenidən təşkil edilirdi.

Sosial sahədə həyata keçirilən islahatlar da diqqətəlayiq idi. Qadınlara seçki hüququnun verilməsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini dövrünün ən qabaqcıl dövlətlərindən birinə çevirmişdir. Mətbuat azadlığı təmin edilmiş, çoxsaylı qəzet və jurnallar fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə ictimai-siyasi fikir müxtəlifliyi inkişaf etmiş, demokratik mühit formalaşmışdır.

1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyasının hərbi müdaxiləsi nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etmişdir. Bu hadisə Azərbaycanın sovetləşdirilməsi kimi tarixə düşmüşdür. Cümhuriyyətin süqutu ilə dövlət rəhbərləri təqib olunmuş, bir çoxları həbs edilmiş və ya mühacirətə getməyə məcbur olmuşdur. Bu hadisə Azərbaycan dövlətçiliyində fasilə yaratsa da, milli ideyanın tamamilə yox olmasına səbəb olmamışdır.

Mühacirət dövründə Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Azərbaycan ideyasını yaşatmaq üçün fəaliyyətini davam etdirmişdir. O, Türkiyə, Polşa və digər Avropa ölkələrində yaşayıb Azərbaycan həqiqətlərini beynəlxalq aləmdə təbliğ etmişdir. Onun əsərlərində Azərbaycan dövlətçiliyi, milli kimlik və müstəqillik ideyaları əsas yer tutmuşdur. Rəsulzadə həmçinin müxtəlif mühacir təşkilatlarının yaradılmasında iştirak etmişdir.

28 May Respublika Günü bu gün Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində ən mühüm milli bayramlardan biridir. Bu tarix Azərbaycan xalqının müstəqillik ideyasının gerçəkləşdiyi gün kimi qeyd olunur. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra 28 May rəsmi dövlət bayramı kimi təsdiqlənmişdir və hər il geniş şəkildə qeyd edilir. Bu gün həm tarixi yaddaşın qorunması, həm də milli kimliyin möhkəmləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Heydər Əliyev və Müstəqil Azərbaycan

Milli müstəqillik bəşər tarixi boyu xalqların, millətlərin ən çox arzusunda olduqları siyasi, hüquqi və mənəvi tələbatları arasında əsas nemət olub. Çünki müstəqil olmayan bir xalq və millət daima var ola bilməz. Milli müstəqilliyini əldən vermiş millətlər zaman-zaman başqa xalqların və millətlərin içində assimilyasiyaya uğrayaraq tarixində arxivlərində qalırlar. Hər xalqın, millətin milli və dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsində mühüm tarixi missiyaya malik olan dahi şəxsiyyətləri var. Öz xalqlarına milli müstəqillik nemətini daddıra bilən həmin dahilər heç zaman unudulmur.

1969-cu ildən başlayaraq Azərbaycana rəhbərlik etməyə başlayan Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlişinin ilk günlərindən respublikanın və xalqın inkişafı naminə bütün sahələrdə neqativ hallara son qoyulması, ölkənin iqtisadi potensialının hərəkətə gətirilməsi, səriştəli kadrların irəli çəkilməsi kimi vəzifələri müəyyən edərək Azərbaycanda böyük iqtisadi inkişafa yol açdı. Ulu Öndərin yenilikçi təşəbbüsləri ilə həyata keçirilən genişmiqyaslı islahatlar yeni iqtisadi potensialın formalaşdırılmasına, o cümlədən sosial-mədəni həyatın canlanmasına, milli-mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsinə təkan verdi. Bu mənada 1969-1982-ci illərdə həyatın bütün sahələrində baş vermiş köklü dəyişikliklər Azərbaycanın inkişaf və quruculuq salnaməsinin ən şərəfli səhifələrini təşkil etməklə ölkəmizin gələcək dövlət müstəqilliyinə zəmin formalaşdırdı. Lakin xalqımız öz tarixi müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə hakimiyyətə gələn iqtidar nümayəndələri bu potensialdan səmərəli istifadə etmək əvəzinə Azərbaycanı parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qoydular. Onların bir-birilə apardıqları hakimiyyət uğrunda mübarizə hətta ərəzi bütövlüyü uğrunda ölüm-dirim savaşını da arxa plana keçirdi. Bunun nəticəsində Ermənistan öz işğalçılıq planlarını gücləndirdi, ərəzilərimiz işğala məruz qaldı.

Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmışdır və onun bütün sahələrdə sarsılmaz təməllərini müəyyən etmişdir. O, dünya siyasətinə təsir etmək gücündə olan və global miqyasda təhlillər aparmağı bacaran siyasətçi idi. Azərbaycanda müstəqil dövlət təsisatlarının qurulması, beynəlxalq normalara söykənən demokratik, hüquqi dövlətin yaranması, milli, mənəvi və əxlaqi dəyərlərimizin qorunub saxlanması, bu dəyərlərin ümumbəşəri ideyalarla daha da zənginləşdirilməsi, ilk Milli Konstitusiyamızın qəbul edilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması və yeni iqtisadi kursun müəyyənləşdirilməsi prosesinin müvəffəqiyyətli həlli məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin xidmətləridir.

1991-ci ildə yenidən müstəqillik əldə etdikdən sonra müxtəlif sosial-iqtisadi, siyasi problemlərlə üzləşən, vətəndaş müharibəsinin astanasında olan Azərbaycan hətta öz müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdı, ölkədə ictimai-siyasi gərginlik daha da dərinləşərək anarxiya həddinə çatmışdı. Bu vəziyyət 1993-cü ilə qədər davam etdi. Həmin böhranlı günlərdə xalqımız düzgün qərar qəbul edərək yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq üçün zəngin dövləti idarəetmə təcrübəsinə malik olan Heydər Əliyevə müraciət etdi. 1993-cü ilin iyununda Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra ölkəmizdə xaos proseslərin qarşısı alındı - ictimai-siyasi sabitlik təmin edildi. Ötən günlərə nəzər salanda bu realılıqla razılmalı olursan ki,

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Azərbaycan xalqının və dövlətinin tarixin səhnəsində özünəməxsus yer tutmasını, milli müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasını təmin edən dünyaşöhrətli siyasətçi Ulu Öndər Heydər Əliyev olmuşdur. Ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasının, mövcud iqtisadi inkişafın, hərtərəfli tərəqqinin təməlində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası, onun müəyyənləşdirdiyi uğurlu daxili və xarici siyasət dayanır. Xatırladaq ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin həm SSRİ dönəmində, həm də müstəqillik illərində ölkəmizə rəhbərliyi dövründə xalqın rifah halının daha da yaxşılaşdırılması, respublikamızın tərəqqisinin təmin olunması və digər istiqamətlərdə tarixi əhəmiyyətə malik olan misilsiz işlər görüldü.

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Azərbaycan o dövrdə ən geridə qalmış yerdən 1980-ci illərin əvvəllərində ən qabaqcıl yerlərə çıxmışdır və insanların rifahı nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxşılaşmışdı. Azərbaycan vətəndaş müharibəsi və parçalanmaq təhlükəsinin astanasında olarkən xalqımız 1993-cü ildə Azərbaycan dövlətini xilas etmək üçün Ümummilli Lider Heydər Əliyevə üz tutdu. O zaman ölkəyə "rəhbərlik" edən qüvvələr də Azərbaycanı məruz qoyduqları təhlükədən xilas etmək üçün Ulu Öndər Heydər Əliyevin Bakıya gəlməsini yeganə çıxış yolu kimi dəyərləndirdilər. Beləliklə, iyunun 9-da Ulu Öndər Heydər Əliyevin Naxçıvandan Bakıya gəlişi Azərbaycanın taleyi ilə bağlı narahatlıqlara son qoydu.

Ulu Öndərin Bakıya gəlməsi xəbəri xalq tərəfindən sevinclə qarşılandı. 1993-cü il iyunun 15-də Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçildi. Tariximizə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olan 1993-cü il iyunun 15-də dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçilməsi ölkəmizin siyasi tarixində keyfiyyətə yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Azərbaycanın mürəkkəb kataklizmlərlə müşayiət edilən daxili siyasi böhrandan qurtulması məhz bundan sonra mümkün oldu. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan Milli Qurtuluş Günü Azərbaycan tarixinin şanlı qürur səhifəsinə çevrildi. Xatırladaq ki, müasir tariximizdə bu, dönüş nöqtəsi idi. Ondan sonra vəziyyət sabitləşməyə doğru getməyə başladı, vətəndaş müharibəsinə son qoyuldu, qanunsuz silahlı birləşmələr tərk-silah edildi, nizami ordu quruculuğu istiqamətində önəmli addımlar atıldı. Azərbaycan beynəlxalq təcriddən çıxıa bildi. Çünki o vaxta qədər dünyadakı erməni lobbisi belə bir təsəvvür yaratmışdı ki, guya, Azərbaycan təcavüzkar dövlətdir. Halbuki bizim torpaqlarımız işğal altına düşmüşdü.

1993-cü il oktyabrın 3-də ölkəmizdə keçirilən prezident seçkilərində Ümummilli Lider Heydər Əliyev xalqımızın böyük əksəriyyətinin etimadını qazanaraq 98,84 faiz səsle Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi. Bundan sonra Ulu Öndər Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti sayəsində ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitlik təmin edildi və sosial-iqtisadi vəziyyət yaxşılaşdı. 1994-cü il mayın 12-də cəbhədə atəşkəsin əldə edilməsindən sonra isə dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, nizami ordu quruculuğu, eləcə də ölkə həyatının bütün sahələrində dinamik inkişafın təmin edilməsi baxımından zəruri addımlar atıldı. Reallaşdırılan ardıcıl və sistemli tədbirlərin nəticəsi kimi, ölkədə əmin-amanlıq yarandı, sabitlik bərqərar oldu, azad bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı özəlləşdirməyə geniş meydan verildi, islahatlara başlandı. 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycanın ən yeni tarixində dönüş nöqtəsi olan neft müqaviləsi imzalandı. "Əsrin müqaviləsi" adlandırılan bu saziş ölkəmizin gələcək inkişafına

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

və təhlükəsizliyinə etibarlı zəmin yaratmaqla yanaşı, Azərbaycanın dünya xəritəsindəki mövqeyini möhkəmləndirdi.

Dahi Öndər digər sahələrdə olduğu kimi bu sahədə də köklü dəyişikliklərin aparılması üçün yeni imkanlar yaratdı. Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mahiyyətə yeni mərhələnin təməli qoyuldu. Əldə olunan makroiqtisadi sabitlik, sənayedə və digər sahələrdə iqtisadi göstəricilərin artımı, həyata keçirilən genişmiqyaslı iqtisadi islahatların ilkin nəticələri aparılan siyasətin düzgünlüyünü və Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatı yolunda inamlı addımlarını təsdiq edirdi. Ulu Öndərin dühası ilə 1997-ci ildən sənaye məhsullarının buraxılışında ciddi artım müşahidə edildi. Neft emalı, metallurgiya, ağac emalı, şüşə və çinisaxsı məhsulları istehsalında artım daha yüksək oldu. Digər istehsal sahələrində geriləmə meyilləri tamamilə dayandırıldı, hasilat sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft sektoru da inkişaf etdirildi. Sənayenin inkişafı ilə yanaşı, ümummilli lider ölkədə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirirdi. Məhz bu diqqətin nəticəsində respublikada 40 çox normativ-hüquqi akt qəbul edildi. Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışında qiymətlər tam sabitləşdi, idxal-ixrac əməliyyatlarında bütün maneələr aradan qaldırıldı. Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti dövründə Azərbaycan üzümün, tez yetişən tərəvəzin, tütünün, çayın ən böyük istehsalçısı oldu. Bu inkişaf Azərbaycanın bütün bölgələrində nəzərə çarpırdı. Azərbaycanda o dövrlərdə pambıq yığımında 100 min tondan çox pambıq toplanması SSRİ-də ən yüksək göstərici kimi, Azərbaycanı onun tabeliyində olan digər dövlətlərdən fərqləndirirdi. Ulu Öndər Heydər Əliyev kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə dair bir çox islahatlar həyata keçirdi. Belə ki, Ulu Öndər kənd təsərrüfatında olan problemlərin həlli üçün 1994-cü ildə bir neçə müşavirə keçirib, kənd təsərrüfatında olan problemlərlə şəxsən yaxından tanış oldu. Bundan sonra aqrar islahatları həyata keçirmək üçün hüquqi baza yaradıldı. Bu isə öz növbəsində məhsul istehsalının intensiv artımı nəticəsində mümkün oldu. İdxal-ixrac əməliyyatlarının bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun qurulması nəticəsində ölkəmizin beynəlxalq əlaqələri ilbəil genişləndi və inkişaf etdi. 1991-1994-cü illərdə inflyasiyanın böyük sürətlə, hətta dörd-rəqəmli faizə qədər artması müşahidə olunduğu halda, aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində 1995-ci ildən sonra inflyasiyanın bir rəqəmli həddə saxlanılmasına nail olundu. İqtisadiyyatda aparılan islahatlar ölkənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasını, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin ildən-ilə artmasını təmin etdi. 2002-ci ildə dövlət büdcəsinin bütün mənbələrdən daxil olan gəlirləri 1993-cü ilə nisbətən 85 dəfə, xərcləri isə 72 dəfə artdı. Ulu Öndər tərəfindən həyata keçirilən qətiyyətli iqtisadi islahatlar az bir zamanda geniş beynəlxalq dəstək aldı. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı tərəfindən Azərbaycanda iqtisadi islahatlar haqqında xüsusi proqram hazırlandı. Ölkəmizə maliyyə yardımının göstərilməsinə başlandı. Beynəlxalq maliyyə-kredit institutları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində hazırlanmış sabitləşdirmə proqramına uyğun olaraq iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasına yönələn əsaslı islahatlar həyata keçirildi. Respublikamızın iqtisadi artım sürəti 1995-ci ildən başlayaraq MDB üzrə orta göstəricidən xeyli yüksək oldu. Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri neft strategiyasının hazırlanması idi. Müəllifi Ümummilli lideri Heydər Əliyev olan bu strategiyanın həyata keçirilməsinə 1994-cü il sentyabrın 20-də başlandı. Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bu müqavilə həm respublikanın daxilində sabitliyin bərqərar olunması, həm də xarici siyasətdə uğurların əldə edilməsində müstəsna rol

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

oyladı. Ulu Öndər Heydər Əliyevin özünün də vurğuladığı kimi, ""Əsrin müqaviləsi""nin imzalanması ilə Azərbaycan Xəzər dənizi və onun enerji ehtiyatlarını bütün dünyanın üzünə açdı. Bu hadisənin ölkənin gələcəyi üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu tarixçilər yazacaq". "Əsrin müqaviləsi" adı ilə indi bütün dünyada tanınan bu müqavilənin imzalanması və gerçəkləşməsi müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təşkil edən və Dahi Öndər Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanan yeni neft strategiyasının parlaq təzahürüdür. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda Gülüstən sarayında Xəzərin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının dərin su qatlarındakı neftin birgə işlənməsi "məhsulun pay bölgüsü" tipli müqavilə imzalandı. Müqavilə öz tarixi, siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətinə görə "Əsrin müqaviləsi" adını alıb. Əsrin müqaviləsində dünyanın 8 ölkəsinin 13 ən məşhur neft şirkəti iştirak edib. Bu müqavilənin bağlanması ilə Azərbaycana xarici kapitalın axını gücləndi. Heydər Əliyevin ən böyük uğurlarından biri Azərbaycanın enerji resurslarının dünya bazarına hansı marşrutlarla çıxarılması məsələsi idi. Ulu Öndər Azərbaycanın enerji resurslarının 2 istiqamətdə dünya bazarına çıxarılmasına nail oldu. Qərbə inteqrasiya yolunu tutan Ulu Öndər Heydər Əliyev ən çətin anlarda belə yenilməz siyasi iradə nümayiş etdirdi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin çəkilişi məhz bu böyük insanın iradəsi və qətiyyətli mövqeyinin, uzaqgörənliyinin nəticəsi oldu. Sonradan Heydər Əliyevin neft strategiyasının təcəssümü olan "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın dünya iqtisadi sistemindəki yerini müəyyənləşdirdi. "Əsrin müqaviləsi" sonrakı illərdə daha 19 ölkənin 41 neft şirkəti ilə 26 müqavilənin imzalanmasına yol açmış, 1997-ci ildə Azərbaycan nefti Bakı-Novorossiysk neft kəməri ilə, 1999-cu ildə isə Bakı-Supsa neft kəməri ilə dünya bazarına çıxarılmışdır.

"Təhsil millətin gələcəyidir"- deyən Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının gələcəyinə istiqamətlənmiş strategiyasında təhsilin inkişafı hər zaman prioritet olub. Çünki Ulu Öndər bilirdi ki, cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz. Təhsilin, hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyat-fəaliyyətinin mühüm bir sahəsi olduğunu qəbul edən dahi rəhbər Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən biri kimi yanaşırdı. Ümummilli Liderin 1972-ci ildə gənclərin ümumi orta təhsilə keçidininin başa çatdırılması və ümumtəhsil məktəblərinin daha da inkişaf etdirilməsi, 1973-cü ildə isə kənd ümumtəhsil məktəblərində iş şəraitini daha da yaxşılaşdırılması haqqında qərarlarının icrası nəticəsində ölkədə orta məktəb şəbəkəsi genişləndirildi, əsaslı keyfiyyət əldə olunmasına imkan yarandı. Onun hakimiyyəti illərində məktəblərin dərsliklərlə təminatı problemi həllini tapdı və 1978-ci ildən etibarən şagirdlərə dərsliklərin pulsuz verilməsinə başlandı. Heydər Əliyevin təhsilə xüsusi diqqət-qayğısı məktəb tikintisində də özünü göstərirdi. 1969-1982-ci illərdə beş yeni ali təhsil müəssisəsi açıldı və ali məktəb tələbələrinin sayı 70 mindən 100 minədək artdı. 1993-2003-cü illərdə Ulu Öndər Heydər Əliyev, Azərbaycana rəhbərliyinin ikinci dövründə də təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. Baxmayaraq ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində soydaşlarımız ata-baba yurdlarından deportasiya olunmuşdu. Qarabağın dağlıq hissəsinin işğal edilməsi bir milyondan çox azərbaycanlıni məcburi köçkünə çevirmişdi. Əlbəttə ki, bütün bunlar Azərbaycan təhsili üçün əlavə çətinliklər yaradırdı. 1991-1993-cü illərdə təhsil müəssisələrinin pozulmuş fəaliyyəti normal vəziyyətə gətirildi, planlı

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

işlərin əsası qoyuldu. Ümumtəhsil məktəblərinin sayı və şagird kontingenti əsaslı surətdə artdı. Əgər 1993-1994-cü tədris ilində respublikanın 4364 ümumtəhsil məktəbində 1 milyon 549 min şagird təhsil alırdısa, 2002-2003-cü tədris ilində 4561 ümumtəhsil məktəbində 1 milyon 600 min nəfərdən çox yeniyetmə təhsilini davam etdirirdi. Bununla yanaşı, təhsil sisteminin maddi-texniki bazası da yaxşılaşdırıldı. 200 yeni məktəb binası tikilərək istifadəyə verildi. Məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı rayon və şəhərlərdə 700-dən çox ümumtəhsil məktəbi təşkil edildi. “Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2000-ci il 13 iyun, “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci il 18 iyun, “Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü”nün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust, “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanunun tətbiq edilməsi barədə” 2003-cü il 2 yanvar tarixli fərmanlar Azərbaycan təhsilinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmasında böyük rol oynayıb. Ulu Öndər müəllimi də müəllim əməyini də çox yüksək qiymətləndirirdi. Deyirdi ki, mən dünyada müəllimdən şərəfli ad tanımıram, bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq. Hər birimizdə müəllimin hərarətli qəlbinin bir zərrəciyi var. Heydər Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” 2002-ci il 4 oktyabr tarixli, “Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair proqramın (2003-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” 2003-cü il 17 fevral tarixli sərəncamlar ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə etibarlı zəmin yaradıb, mövcud problemlərin aradan qaldırılmasında müstəsna rol oynayıb.

Ümummillə Liderin xüsusi diqqət yetirdiyi sahələrdən biri Azərbaycanın mədəniyyəti və incəsənəti olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənətini hər bir azərbaycanlı üçün iftixar mənbəyi hesab edirdi. Ona görə də bu sahədə qazanılmış uğurları dünya ictimai fikrinə çatdırmaq üçün böyük səy göstərirdi. Onun ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə göstərdiyi qayğı ulu öndərimizin gündəlik fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsi idi. Həmişə məlumdur ki, məhz Heydər Əliyevin tövsiyəsi və dəstəyi ilə Azərbaycanın bir çox dahi şəxsiyyətləri - şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar, müğənnilər və digərlərinin yubileyləri dövlət səviyyəsində qeyd olunub, onların Bakıda və digər şəhərlərimizdə abidələri ucaldılıb. Ulu Öndərin böyük şəxsiyyətlərimizin yubileyləri ilə bağlı verdiyi sərəncamlar və bu sərəncamlardan irəli gələrək görülmə işlər, hər imzanın ətrafında böyük bir hərəkət başlatması böyük anlam daşıyırdı. Məsələn, “Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinin keçirilməsi ilə bağlı Heydər Əliyevin imzaladığı Sərəncam ən unudulmazlar sırasındadır. Eyni zamanda, Məhəmməd Füzulinin 500 illik, Nizaminin 840 illik, Nəsiminin 600 illik, M.F. Axundzadənin 170 illik, Hüseyn Cavidin 120 illik yubileyləri bilavasitə Ulu Öndərimizin təşəbbüsü və təşkilatçılıq məharəti sayəsində həyata keçirilmişdir. Nəsiminin Bakıdakı heykəli, Molla Pənah Vəqifin Şuşadakı məqbərəsi, Hüseyn Cavidin xatirəsinə ucaldılan xatirə kompleksi bunun bariz nümunəsidir. Repressiya qurbanı Hüseyn Cavidin nəşinin uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirilməsi də Ulu Öndərimizin adı ilə bağlıdır və bu hadisə xalqımızın tarixinə əbədi həkk olunmuşdur. Heydər Əliyev fəaliyyəti dövründə Azərbaycan yazıçılarının da bütün

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

qurultaylarında iştirak etmişdi. Onun Süleyman Rüstəm, Mirzə İbrahimova, Rəşid Behbudova, Qara Qarayev, Fikrət Əmirova, Yusif Səmədoğluya göstərdiyi qayğı xalqımızın yaddaşındadır. Azərbaycan incəsənətinin mühüm sahələrindən biri olan rəssamlıq məktəbinin tərəqqisi üçün də Ümummilli Liderimiz çox işlər görmüşdür. O, bu sahəyə böyük dəyər verirdi. Heydər Əliyev deyirdi: “Azərbaycanda rəngkarlıq, rəsm sənəti böyük inkişaf yolu keçibdir. Bəhrüz Kəngərlidən, Əzim Əzimzadədən başlayaraq, Azərbaycanda davamlı olaraq böyük rəssamlar dünyaya gəlib və böyük əsərlər yaradıblar.” Heydər Əliyev dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyliyə başlamış müasir musiqi xadimlərinə qədər bütün sənətkarlara yüksək dəyər vermiş, bu sahənin daha geniş miqyasda tanınması üçün böyük əmək sərf etmişdir. Bununla bağlı Ümummilli Liderimizin aşağıdakı sözlərini xatırlamaq yerinə düşər: “Üzeyir Hacıbəyov fəvqəladə fitri istedadı, böyük fədakarlığı, mükəmməl təhsili, elmi, vətənpərvərliyi, ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə xalqımızın böyük şəxsiyyətlərindən biri olmuş, dünya korifeylərinin ön sırasında duran, Azərbaycanı təmsil edən görkəmli şəxsiyyət olmuşdur.” Ümummilli Lider Heydər Əliyev teatr sənətinin də məna və mahiyyətini, onun insanların qəlbinə, hissinə, əqidəsinə dərin təsirini, tərbiyəvi əhəmiyyətini, ideya-estetik keyfiyyətini dərinlən duyurdu, bu sənətin təcrübə və nəzəri əsaslarına yaxşı bələd idi. Onun tamaşalara hər gəlişi, fikir söyləməsi teatr kollektivlərini yeni-yeni yaradıcılığa səslədi. Teatrların repertuarları yeniləşdi, zənginləşdi, klassik əsərlərin yozumuna müasir baxış qüvvələndi. Bir sözlə, Heydər Əliyevin Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət sahəsində fədakar əməyi və bu əməyin nəticəsində əldə edilən nailiyyətlər haqqında cild-cild kitablar yazmaq mümkündür.

Heydər Əliyevin Azərbaycan qadınlarına verdiyi qiymət hər zaman diqqət çəkmişdir. Ulu Öndər qadınların idarəetmə, qərar qəbul etmə və sosial həyatın bütün sahələrində irəli çəkilməsini vacib bilmişdir və Onun qadınlarla bağlı məsələlərin həlli üçün imzaladığı mühüm fərman və sərəncamlar qadın hüquqlarının reallaşması və təminatı istiqamətində irəliyə doğru atılmış tarixi addımlar olmuşdur.

Ulu Öndərin xalqımız və dövlətimiz qarşısındakı misilsiz xidmətlərindən biri də uğurlu dövlət quruculuğu prosesinin əsasının qoyulmasıdır. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyası təkcə bu dövlətin ərazisində yaşayan soydaşlarımızı yox, eyni zamanda bütün dünyada məskunlaşan azərbaycanlıları əhatə edən, dünya azərbaycanlılarını vahid mərkəzdə birləşdirən milli məfkurəyə çevrildi.

Azərbaycanın demokratik dəyərlər əsasında dayanıqlı inkişafını təmin etmək istiqamətində Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən atılan ən mühüm addımlardan biri də müstəqil Azərbaycanın yeni Konstitusiyasının qəbulu oldu. Prezident Heydər Əliyev hesab edirdi ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin təminatı üçün müasir ruhda yazılan və xalq tərəfindən qəbul edilən yeni Konstitusiyaya ehtiyac var. Yalnız bundan sonra 1995-ci il mayın 2-də Prezident Heydər Əliyevin sədrliyi ilə 37 nəfərdən ibarət Konstitusiya Komissiyası yaradıldı. Ulu Öndər Heydər Əliyev yeni Konstitusiyanın son dərəcə mükəmməl bir sənəd kimi hazırlanmalı olduğunu qeyd edərək deyirdi: “Biz elə bir layihə hazırlamalı və nəhayət, elə bir konstitusiya qəbul etməliyik ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən əsas qanun, tarixi sənəd olsun. Ona görə də üzərimizə düşən vəzifə həm şərəfli, həm də çox çətinidir. Konstitusiyamız

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Azərbaycanda məhz demokratik, hüquqi, dünyəvi, sivilizasiyalı bir dövlət qurmaq üçün əsas yaratmalıdır, onun əsas qanunu olmalıdır”.

Ulu Öndər Heydər Əliyev öz çıxışlarından birində qeyd edib: “Bu gün – bu bayram günü biz Azərbaycanda ilk Demokratik Respublikanın qurulmasında və fəaliyyət göstərdiyi xidmətlərə görə M.Ə.Rəsulzadəyə, Ə.Topçubaşova, F.Xoyskiyə, onların silahdaşlarına bir daha öz minnətdarlığımızı, təşəkkürümüzü bildiririk. Onların gördüyü işlər Azərbaycan xalqının bu günü üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onların fəaliyyəti bizim üçün həmişə əziz olacaq. Onların xatirəsi bizim qəlbimizdə daim yaşayacaq”.

Bu gün Azərbaycan özünün hər bir sahədə dinamik və titanik inkişaf dövrünü yaşayır. Çünki cənab prezident İlham Əliyev Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi kursunu uğurla davam etdirir. Əsrlər keçəcək, illər bir-birini əvəz edəcək, nəsillər dəyişəcək amma Heydər Əliyevin milli müstəqillik, azərbaycançılıq ideyaları heç zaman yox olmayacaq. Nə qədər ki, müstəqil Azərbaycan dövləti var, Azərbaycan xalqı var Heydər Əliyev ürəklərdə yaşayacaqdır.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884–1955)

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884–1955) Azərbaycan siyasi və ictimai xadimi, jurnalist, publisist və milli azadlıq hərəkatının liderlərindən biri olmuşdur. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucularından biri və “Müsavət” partiyasının əsas rəhbəri kimi tarixdə mühüm yer tutur. Rəsulzadə Azərbaycan xalqının müstəqillik ideyasının formalaşmasında və milli dövlətçilik ənənələrinin yaranmasında böyük rol oynamışdır.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 31 yanvar 1884-cü ildə Bakı yaxınlığındakı Novxanı kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini burada almış, daha sonra Bakı şəhərində oxumuşdur. Gənc yaşlarından elmə, ədəbiyyata və siyasətə maraq göstərmişdir. O dövrdə Azərbaycan xalqının maariflənməsi və milli şüurunun inkişafı üçün müxtəlif qəzet və jurnallarda məqalələr yazmışdır. Yazılarında azadlıq, birlik və müstəqillik ideyalarını təbliğ edirdi.

1905-ci ildə Rusiyada baş verən inqilab hadisələri dövründə onun siyasi fəaliyyəti daha da genişlənməmişdir. O, gizli siyasi təşkilatlarda iştirak etmiş, “Hümmət” təşkilatında fəaliyyət göstərmişdir. Burada sosial və siyasi mövzularda yazılar yazaraq xalqın hüquqlarını müdafiə etmişdir. Sonralar milli istiqlal ideyasına daha yaxın olduğu üçün “Müsavət” partiyasının liderlərindən birinə çevrilmişdir. Rəsulzadə türkcülük, azərbaycançılıq və istiqlal ideyalarının yayılmasında mühüm rol oynamışdır.

1917-ci ildə Rusiyada Fevral və Oktyabr inqilabları baş verdikdən sonra imperiyada böyük qarışıqlıq yaranmışdı. Bu şəraitdə Qafqaz xalqları öz gələcəklərini müəyyən etməyə çalışırdı. Rəsulzadə həmin dövrdə Zaqafqaziya Seymində Azərbaycan nümayəndələrinin əsas rəhbərlərindən biri olmuşdur. O, Azərbaycan xalqının müstəqil dövlət qurmaq hüququnu qətiyyətlə müdafiə edirdi.

1918-ci il 28 may tarixində Tiflisdə Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edildi və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldı. Bu dövlət müsəlman Şərqiində ilk demokratik və parlamentli respublika idi. Tarixi mənbələrə görə, Rəsulzadə həmin dövrdə Milli Şuranın sədri olmuş və dövlətin qurulmasında mühüm rol oynamışdır. Onun məşhur “Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz” kəlamı Azərbaycan istiqlalının əsas simvollarından birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, bu dövrdə mühüm işlər görülmüşdür. Parlament yaradılmış, milli ordu qurulmuş, dövlət bayrağı təsdiq edilmişdir. 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universitetinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdir. Həmçinin qadınlara seçki hüququ verilmişdir ki, bu da həmin dövr üçün çox böyük demokratik addım hesab olunurdu.

1920-ci ilin aprel ayında XI Qırmızı Ordu Azərbaycana daxil oldu və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi. Rəsulzadə əvvəlcə gizlənmiş, sonra isə həbs olunmuşdur. Tarixi məlumatlara görə, onu sovet rəhbəri İosif Stalin əvvəlki tanışlığı səbəbindən ölüm cəzasından xilas etmişdir. Bir müddət Moskvada yaşadıqdan sonra ölkəni tərk etmişdir.

Mühacirətdə yaşadığı illərdə Rəsulzadə Türkiyə, Polşa, Almaniya və digər ölkələrdə fəaliyyət göstərmişdir. O, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizəsini davam etdirmiş, müxtəlif kitablar və məqalələr yazmışdır. “Azərbaycan Cümhuriyyəti” və “Əsrimizin

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Siyavuşu” kimi əsərlərində Azərbaycanın istiqlal tarixini və xalqın azadlıq mübarizəsini təsvir etmişdir.

Rəsulzadə yalnız siyasətçi deyil, həm də görkəmli publisist və mütəfəkkir idi. O, xalqın inkişafı üçün elm və təhsilin vacibliyini vurğulayırdı. Gənclərin milli ruhda yetişməsinə, ana dilinin və milli mədəniyyətin qorunmasını çox vacib hesab edirdi. Onun fikrincə, xalqın güclü olması üçün milli birlik və azad düşüncə əsas şərtlərdən idi.

İkinci Dünya müharibəsi illərində də Rəsulzadə Azərbaycanın gələcəyi ilə bağlı fəaliyyətini davam etdirmişdir. O, sovet hakimiyyətinə qarşı olsa da, nasizm ideologiyasını dəstəkləməmişdir. Onun əsas məqsədi Azərbaycanın yenidən müstəqil dövlət olması idi.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə 6 mart 1955-ci ildə Ankarada vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur. Bu gün onun məzarı Azərbaycanlılar tərəfindən ziyarət edilir. 1991-ci ildə Azərbaycan yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra Rəsulzadənin fəaliyyəti dövlət səviyyəsində yüksək qiymətləndirilmişdir. Onun adı küçələrə, məktəblərə və müxtəlif mədəniyyət müəssisələrinə verilmişdir.

Bu gün Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Azərbaycan tarixində müstəqillik, azadlıq və dövlətçilik ideyalarının ən böyük simalarından biri hesab olunur. Onun həyatı və fəaliyyəti gələcək nəsillər üçün vətənpərvərlik, milli birlik və azadlıq uğrunda mübarizə nümunəsi olaraq qalır.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Fətəli xan Xoyski (1875-1920)

Fətəli xan İsgəndər xan oğlu Xoyski 25 noyabr, 1875-ci il tarixdə Şəkidə anadan olub. O, əslən Cənubi Azərbaycanın Xoy şəhərindən olan Şəki xanı Cəfərqulu xanın nəslindən olan general-leytenant İsgəndər xan Xoyskinin oğludur. Fətəli xan Xoyski Gəncə (Yelizavetpol) klassik gimnaziyasını, Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini birinci dərəcəli diplomla bitirmişdir (1897). Həmin ildən Gəncə dairə məhkəməsində işə başlayan Xoyski sonradan Kutaisi dairə və qəza məhkəmələrində, Zuqdidi barışıq məhkəməsində çalışmış, titulyar müşavir rütbəsinə layiq görülmüşdür. 1904-cü ildə kollej asessoru rütbəsi alan Xoyski Yekaterinodar (Krasnodar) dairə məhkəməsi prokurorunun müavini təyin edilmiş, 1907-ci ilədək həmin vəzifədə çalışmışdır. Fətəli xan Xoyski 1907-ci ildə Gəncə quberniyasından II Dövlət dumasına deputat seçilmişdir. Dumanın iclaslarında müsəlman deputatları fraksiyası adından çar hökumətinin ucqarlardakı ayrı-seçkilik və köçürmə siyasətinə qarşı kəskin çıxışlar etmişdir. Rusiyada milli və dini fərqlərə görə vətəndaşların siyasi və mülki hüquqlarını məhdudlaşdıran qanunların ləğvinə dair Dövlət dumasına təqdim edilmiş qanun layihəsini imzalayan 173 deputatdan biri də Xoyski olmuşdur. II Dövlət duması buraxıldıqdan sonra Xoyski Gəncəyə qayıtmış, əvvəlcə dairə məhkəməsinin, sonra isə Tiflis məhkəmə palatasının andlı iclasçısı seçilmişdir.

Fətəli xan Xoyski 1913-cü ildə Bakıya köçərək, şəhər dairə məhkəməsində andlı iclasçı olmuş, Bakının ictimai-mədəni həyatında, xeyriyyə cəmiyyətlərinin işində fəal iştirak etmişdir. Rusiyada Fevral inqilabından (1917) sonra Bakıda yaradılmış Müsəlman Milli Şurası Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin üzvü seçilən Fətəli xan Xoyski həmin ilin aprelində Bakıda keçirilən Qafqaz müsəlmanları qurultayının təşkilatçılarından və fəal iştirakçılarından olmuşdur.

1917-ci ilin oktyabrında Bakı şəhər dumasına seçkilərdə müsəlman bloku 10 mindən çox səs almış və bu bloku təmsil edən Fətəli xan Xoyski dumanın sədri seçilmişdi. Onun rəhbərliyi ilə fəaliyyət göstərən Bakı şəhər duması dövrdə bolşevik Bakı Sovetinin yeganə rəqibi idi. 1918-ci il fevralın 23-də Tiflisdə Cənubi Qafqazın qanunvericilik orqanı olan Zaqafqaziya seymi işə başladı. Seymə Cənubi Qafqazdan Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçilmiş deputatlar daxil idi. Seymin Müsəlman fraksiyasına mənsub 44 deputatın arasında Fətəli xan Xoyski də vardı. 1918-ci ilin aprelində elan olunan müstəqil Zaqafqaziya Federativ Respublikası hökumətində Xoyski xalq maarifi naziri vəzifəsini tutdu. Məhz bu vəzifədə olarkən Fətəli xan Xoyski Tiflisdə yaradılması qərarlaşdırılmış Avropa tipli universitetin Bakıda açılması təklifini irəli sürdü və sonralar bu işin həyata keçirilməsində mühüm rol oynadı.

Cənubi Qafqazın müstəqilliyinin elanı və yeni hökumətin yaradılması regiona nə daxili və nə də xarici siyasət sahəsində heç bir yenilik gətirmədi. Zaqafqaziya komissarlığında, sonra isə nazirliklərində fəaliyyət göstərən hər üç Cənubi Qafqaz millətinin nümayəndələri mənafə müxtəlifliyi səbəbindən vahid mövqedə birləşə bilmədilər. Belə bir şəraitdə gürcü

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

nümayəndələri Zaqafqaziya federasiyasından çıxıb öz istiqlaliyyətlərini elan etmək qərarına gəldilər. (1918-ci il, 26 may).

Mayın 27-də Seymin azərbaycanlı deputatları fəvqəladə iclas keçirərək, özlərini Azərbaycan Milli Şurası elan etdilər. Azərbaycanın idarəsini öz üzərinə götürən Milli Şura mayın 28-də keçmiş Qafqaz canişininin iqamətgahında keçirilən birinci iclasında, ətraflı müzakirələrdən sonra, Cənubi Qafqazın cənub-şərqində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və İstiqlal bəyannaməsinin qəbul olunması haqqında qərar qəbul etdi. Azərbaycan Milli Şurasının üzvü Fətəli xan Xoyski yekdilliklə Azərbaycan Hökumətinin sədri seçildi və ona Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk Hökumətini təşkil etmək tapşırıldı. Xoyski elə həmin andaca öz hökumətinin tərkibini elan etdi. Bu Hökumətdə Fətəli xan baş nazir (rəisi-vüzəra) vəzifəsi ilə yanaşı, daxili işlər naziri vəzifəsini də tuturdu.

Tiflisdə yeni müstəqil dövlətin yaradılması ilə əlaqədar təşkilati tədbirləri həyata keçirdikdən və onu bütün dünyaya bəyan etdikdən (1918-ci il, 30 may) sonra, Azərbaycan Milli Şurası və Azərbaycan Hökuməti fəaliyyətini bilavasitə öz ölkəsi ərazisində həyata keçirmək məqsədilə 1918-ci il, iyunun 16-da Gəncəyə köçdü. Milli Şura və Azərbaycan Hökuməti burada mürəkkəb daxili və xarici çətinliklərlə üzləşdi. Xoyski istefa verdi. Lakin Milli Şura Hökumətin təşkilini yenidən ona tapşırıldı. Müxtəlif partiyaların nümayəndələrindən təşkil olunmuş yeni hökumətdə Xoyski baş nazir vəzifəsi ilə yanaşı, ədliyyə naziri vəzifəsini də tutdu. Yeni Hökumət proqramı ilə çıxış edən Xoyski bildirdi ki, Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda mübarizə onun Hökumətinin başlıca vəzifəsi olacaqdır.

Azərbaycan Milli Şurası 1918-ci il, 17 iyun tarixli iclasında özünün buraxılması, bütün qanunvericilik və icra hakimiyyətinin Azərbaycan müvəqqəti hökumətinin əlində cəmləşdirilməsi haqqında iki mühüm qətnamə qəbul etdi. Milli Şuranın buraxılması haqqındakı birinci sənəddə göstərilirdi ki, həm daxili, həm də xarici siyasət sahəsində Azərbaycanda yaranmış ağır vəziyyəti nəzərə alaraq, Azərbaycan Milli Şurası bütün hakimiyyəti Fətəli xan Xoyskinin sədrliyi ilə yaradılmış Hökumətə həvalə edir və ona tapşırır ki, öz hakimiyyətini qısa müddətdə çağırılacaq Müəssislər Məclisindən başqa heç kimə güzəştə getməsin.

Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi Hökumətin hüquq və vəzifələrindən bəhs edən ikinci sənəddə qeyd olunurdu ki, Azərbaycan Hökuməti Azərbaycanın istiqlaliyyətini və siyasi azadlıqları ləğv edə bilməz, aqrar və digər bu kimi mühüm inqilabi əhəmiyyətli qanunları dəyişməyə Hökumətə səlahiyyət verilmir; qalan məsələlərdə Hökumətə bütün hüquqlardan istifadə etmək səlahiyyəti verilirdi. Fətəli Xan Xoyski Hökuməti altı aydan gec olmayaraq Müəssislər Məclisini çağırmalı idi. Beləliklə, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk addımlarını atmağa başladığı son dərəcə ağır daxili və beynəlxalq şəraitdə qanunverici və icra hakimiyyətinin əsas ağırlığı Xoyskinin üzərinə düşdü.

Fətəli xan Xoyskinin ikinci Hökuməti Gəncədə çox çətin və mürəkkəb bir dövrdə fəaliyyətə başladı. Yaranmış mürəkkəb şəraitdə Hökumət, ilk növbədə, dövlət aparatının təşkili işini davam etdirdi, əsas diqqəti Nazirlər Şurasının və ayrı-ayrı nazirliklərin idarə aparatlarının yaradılmasına yönəltdi.

Xoyski Hökumətinin Gəncədə ilk tədbiri iyunun 19-da bütün Azərbaycanda hərbi vəziyyətin elan edilməsi oldu. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini müdafiə edəcək ordunun

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

yaradılması işinə başlandı və avqustun 11-də hərbi mükəlləfiyyət haqqında qanun qəbul edildi. Qanuna müvafiq olaraq, 19 yaşına çatmış vətəndaşlar ordu sıralarına çağırıldı. Xoyski Hökuməti iyunun 27-də Azərbaycan (türk) dilini dövlət dili elan etmiş, iyulun 15-də daşnakların Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri soyqırımı vəhşiliklərini aşkara çıxarmaq məqsədilə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratmış, avqustun 30-da Gəncənin və Cəbrayıl qəzasının tarixi adlarını özünə qaytarmışdı. Paytaxt Bakıya köçürülənədək Xoyski Hökuməti bir sıra digər mühüm tədbirlər də həyata keçirmişdir.

Sözün əsl mənasında, Azərbaycanın "olum, ya ölüm" məsələsinin həll edildiyi olduqca ağır və mürəkkəb olan o dövrdə ölkəyə rəhbərlik etmək son dərəcə çətin bir iş idi. Fətəli xan Xoyski Hökumətinin o dövrdəki fəaliyyəti haqqında Üzeyir bəy Hacıbəyli yazırdı: "Yeni vücuda gəlmiş Azərbaycan hökumətinin birinci rəisi-vüzərası olmaqla Azərbaycan tarixində mühüm mövqe tutmuş Fətəli xan həzrətləri bu yeni dövlətin vəziyyətini taxta paralarından əmələ gəlmiş bir gəmiyə bənzədir ki, bu kimi fırtınalı bir gündə dərya üzərində hər saat, hər an dağa-daşa çırpılıb dağıla bilmək təhlükəsi qarşısında qalmış, bütün ümidini gəmiçinin istedad və məharətinə bağlamışdır ...Bu zəif gəmini bu fırtınalı gündə bu dağın, bu daşın arasından salamat keçirmək və sahili-nicata çıxarmaq kimi çətinliyi Fətəli xan həzrətləri öz boynuna götürməyi qəbul etdi və gəmisini kəməli-ehtiyat və ehtimal ilə sahili-nicata çıxarmaqda, fırtına sakit olana qədər dağa və daşa vurmayıb bunların arasından keçirməkdə böyük ustalıq və məharət göstərdi".

1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı türk və Azərbaycan hərbi qüvvələrindən ibarət Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən azad olundu, sentyabrın 17-də isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti Bakıya köçdü. Bakının daşnaklardan, eser-menşevik qüvvələrindən ibarət olan və ingilislərə arxalanan mürtəce "Sentrokaspi diktaturası"nın ağalığından qurtulması ilə əlaqədar olaraq alovlu nitq söyləyən Fətəli xan Xoyski baş vermiş hadisələri qiymətləndirərək deyirdi: "Bizim də yaşamaq, azad yaşamaq haqqımız var. Nə zirehli maşın, hidroplan, kanonerka, tikanlı məftil, mina və digər texniki qurğular, nə ingilislər və onların əlaltıları, nə də ümumiyyətlə hər hansı bir qüvvə tarixin təbii gedişini dayandıra bildi, onların əlminlik orduya və texnikaya malik olmasına baxmayaraq, kiçik qüvvənin həmləsinə tab gətirməyib Bakını tərk etmələri öz rifahı və səadətini başqasının fəlakəti və bədbəxtliyi üzərində qurmağa çalışanlar üçün ibrət dərsi olmalıdır". Bakıya köçdükdən sonra Xoyski Hökuməti həm ictimai-siyasi, həm də təsərrüfat və mədəni quruculuq sahəsində daha mühüm tədbirlər həyata keçirməyə başladı. Hökumət Məclisi-Məbusanın (parlamentin) çağırılması işinin təşkili üçün komissiya yaratdı, daha sonra bu iş fəaliyyətini yenidən bərpa etmiş Azərbaycan Milli Şurasına həvalə edildi. 1918-ci il noyabrın 9-da Xoyskinin məruzəsi əsasında Hökumət Azərbaycanın üçrəngli bayrağını təsdiqlədi. Noyabrın 19-da Milli Şura Azərbaycan Parlamentinin yaradılması haqqında Hökumətin qanun layihəsini bəyəndi. Azərbaycan Parlamentinin ilk iclası 1918-ci il dekabrın 7-də açıldı. Xoyski çox mürəkkəb tarixi şəraitdə Hökumətin fəaliyyəti barədə Parlamentə hesabat verdi: "...Bu altı ay müddətində ki hökumət idarə etmişdir, siz görürsünüz ki, çox şeylər təzə təşkil olubdur. Daxildə hərçi-mərcdən başqa heç bir şey yox idi. Hətta polis də yox idi. Ona görə hamıdan artıq polis işlərinə diqqət etdik. İndi allaha şükür olsun ki, Azərbaycanın hər yerində, lazımı qədər olmasa da, xalqın malını, camını müdafiə edəcək təşkilatımız var. Bu xüsusda çox sözlər ola bilər. Fəqət, vaxta

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

baxıb tərəziyə qoyulmalıdır ki, bu işləri hansı hökumat və nə vaxt etmişdir? Tarixi, sabiqəsi, əskər və xəzinəsi olan hökumətmi? Yoxsa, iki gündə təşkil olunmuş pulsuz və əskərsiz hökumətmi? Əgər burasını nəzərə alsanız görərsiniz ki, nə qədər zəhmət lazım idi. Dəmiryolları işləmirdi, dağılmışdı, vaqon, filan yox idi. Məmləkətin dolanacağı buna bağlı idi, Ona binaən hökumət buna vaxt verdi. Doğrudur, indi də mümkün və lazım olan bir çox şey yoxdur. Lakin nə qədər olsa, allaha şükür, yaz, qış dəmir yolları düzəlib idarə olunur. Teleqraf yox idi, bir kağız göndərmək mümkün deyil idi. İndi qüvvəmiz çatan qədər işləyib təmamilə olmasa da, çox yerdə poçt, teleqraf açılmışdır. İstənilən yerlərə teleqram, məktub göndərmək olar. Vacib məsələlərdən birisi də maliyyat məsələsi idi ki, onsuz işləmək mümkün deyil idi. Hökumət bir zamanda təşkil olundu ki, Batum nümayəndələrinə pul göndərmək lazım olduğu halda, on min manat tapılmayıb Tiflisdən borc axtarıldı... Əlbəttə ki, bu işlər az idi və öhdəmizə düşən vəzifənin bir zərrəsidir. Yalnız böyük zəlalət bu idi ki, hökumətimiz hədəf olan kimi idi. Zira hürriyyət, ədalət və əxvət bayrağı daşıyan firqələr Bakını əlimizdən almış idi, bizi paytaxtsız buraxmış idi. Azərbaycanın köksü, paytaxtının sahibi olan müsəlman milləti qətlə edilməmiş idilər. Baş bilənlər Dağıstan, İran və Turana dağılmışlar idi. Şəhərdə bir kişi yox idi ki, bunları bir yerə toplansın, bir iş görsün, böylə olan surətdə bu məsələdən başqasına artıq əhəmiyyət vermək olurmu idi?... Hər nəzarətdən ayrı-ayrı bəhs edə bilməyəcəm. Ancaq bunu deməliyəm ki, o vaxt nə məktəb var idi, nə ədliyyə idarələri var idi. Hökumət buna da diqqət etməli idi. Çünki, ədliyyə idarəsi olmayınca məmləkəti polis qüvvəsi ilə idarə etmək olmaz. Bu ikisi birdir ki, əvvəl baş milliləşməli idi. Şimdi məktəblər milliləşdilər. İbtidai məktəblər və bəzi siniflər milliləşmişlər, bir çox yeni məktəblər açılmışdır. Bundan əlavə, hökumət əldən gələn qədər çalışaraq, yox olan ədliyyə idarələrini təmdid etdi. İndi allaha şükürlər, hər yerdə olamaz isə də, bir çox ədliyyə idarələrinə türk dili bilən adamlar təyin edilmişlər. Qüvvəmiz qədər vəzifəmizi ifa etdik. Hələ çox şey edə bilməmişik, amma bunu cürətlə deyə bilərəm ki, hökumətin nöqsanları ilə bərabər, yol göstərən işıqlı ulduzu bu şüar olmuşdur:

Çıxışının sonunda o, istefasını qəbul etməyi Parlamentdən xahiş etdi. Parlament Hökumətin istefasını qəbul edərək, onun təşkilini yenidən Xoyskiyə tapşırırdı. Fətəli xan dekabrın 26-da Hökumətin proqramı və tərkibi barədə Parlamentdə çıxış etdi. Geniş müzakirələrdən sonra Parlament Xoyski Hökumətinin proqramını bəyəndi və onun yeni üzvlərinə etimad göstərdi. Bu Hökumətdə Xoyski baş nazir vəzifəsi ilə yanaşı, xarici işlər naziri vəzifəsini də tutdu. Azərbaycan Parlamentindəki bir sıra partiya fraksiyaları, xüsusilə Azərbaycanın istiqlalına qarşı çıxan qüvvələr, elə ilk aylardan Xoyski Hökumətinə qarşı kəskin müxalif mövqe tutdular. Bu fraksiyalar, xüsusilə "İttihad", "Əhrrar" və sosialistlər Hökuməti fəaliyyətsizlikdə təqsirləndirir, ölkənin bütün problemlərini onun üstünə yıxmağa çalışırdılar. Onların əksinə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Xoyski Hökumətini müdafiə edərək bildirmişdi ki, Hökumət "bu az müddətdə, nə mümkündürsə, etmişdir". Parlamentin 1919-cı il fevralın 5-də keçirilən iclasında cəmi beş həftə fəaliyyət göstərən Hökumət xüsusilə kəskin və qərəzli tənqiddə məruz qalmışdı. Həmin əsassız tənqidlərə cavab nitqində Xoyski bildirirdi: "Mən birinci bəyənətimdə demişdim ki, belə ağır bir zamanda heç kəs cəsarət edib Hökuməti ələ ala bilməz. Sizin sidqi-dil ilə hökumətin arxasında durub kömək edəcəyinizə ümid oluruq...

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Əgər görsəm ki, hökumətə sədaqət yoxdur, bir dəqiqə də hökumət başında durmaram. Bir var sorğu ilə hökumətə kömək edilsin, onun nəzərindən qaçanlar yada salınsın, heç vaxt hökumət belə sorğudan inciməz. Amma bir də var zəhərli, hədxahlıq sorğusu... Bu, hökumətə badalaq vurmaq deməkdir... Bu müqəssirlər skamyasıdır ki, hərə gəlib bir söz desin, bir ləkə yapışdırsın? Hətta ixtiyarımız da yoxdur ki, onlardan bir qədər ehtiramlı davranmağı tələb edək". Daha sonra Fətəli xan Hökumətin fəaliyyətində bəd niyyətlə "qüsurlar" axtaranları tənqid edərək bildirirdi ki, "siz bunu bilməlisiz ki, Azərbaycanın istiqlalı hər dəqiqə təhlükədədir. Biliriz, indi elə vaxtdır ki, nəinki bez və çit, hətta elə əhval çıxırsa bilər ki, Azərbaycan belə qalmaz, istiqlalımız gedər. Belə mühüm zamanda hökumət işlərini Tağıyev fabrikasının bezi ilə ölçmək olmaz". Müxalifətçi partiyalar və fraksiyaların Hökumətə qarşı yaratdığı dözülməz vəziyyətlə əlaqədar 1919 il fevralın 25-də Xoyski Hökuməti yenidən istefa verdi. Parlament istefanı qəbul etdi və yeni Hökumətin təşkilinə qədər Xoyski Hökumətindən fəaliyyətini davam etdirməsi xahiş olundu. Hökumət öz fəaliyyətini martın 14-də Nəsim bəy Yusifbəylinin təşkil etdiyi 4-cü Hökumətinə qədər davam etdirdi. Təcrübəli və səriştəli dövlət xadimi Fətəli xan Xoyskinin o zamankı son dərəcə mürəkkəb şəraitdə istefa verməyə məcbur olması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müqəddəratına mənfi təsir göstərdi. İstefaya çıxdıqdan sonra Xoyski Parlament üzvü kimi bir sıra siyasi, iqtisadi və maliyyə məsələlərinin həllində yenə də fəal iştirak etmiş, Azərbaycan və Ermənistan arasında mübahisəli ərazi məsələlərini ara.dırmaq üçün yaradılan Azərbaycan nümayəndə heyətinin sədri təyin olunmuşdu. 1919-cu ilin dekabrında Nəsim bəy Yusifbəylinin təşkil etdiyi 5-ci Hökumətin tərkibində Xoyski xarici işlər naziri vəzifəsini tutdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Sovet Rusiyası tərəfindən tanınmasına çalışan Xoyski bununla əlaqədar Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası xalq xarici işlər komissarı G.V.Çiçerinə dəfələrlə notalar göndərmiş, Azərbaycanın istəyinə məhəl qoymayan Rusiya xarici işlər komissarının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini Denikin qüvvələri ilə mübarizə ittifaqına cəlb etmək barədə məkrli planını cəsarətlə rədd etmişdi. Çiçerinə cavabında Xoyski bildirirdi ki, Azərbaycan Hökuməti sovet Rusiyasının Denikinlə mübarizəsinə rus xalqının daxili işi kimi baxır və ona qarışmağı yolverilməz hesab edir (bax, həmçinin Çiçerin notaları). Fətəli xan Xoyski Azərbaycan Cümhuriyyətinin ilk Hökumət başçısı kimi Azərbaycan istiqlalının elanı barədə dünya dövlətlərinə ünvanlanan radioteleqramı imzalamış, 5-ci Hökumət kabinetinin xarici işlər naziri olarkən isə istiqlalın Paris Sülh Konfransı tərəfindən tanınması haqqında Parlamentdə məlumat vermişdi. Parlamentin bu məsələyə həsr olunmuş təntənəli iclasındakı (1920-ci il, 14 yanvar) çıxış ında Fətəli xan Xoyski demişdi: "...Bu xəbər bizdən ötrü böyük bayramdır. Bu yalnız bizim üçün deyil, ümumi türk milləti və ümumi türk aləmi üçün böyük bir bayramdır. Böylə bir günü dərk etmək üçün qeyri millətlər on illər ilə çalışmışlar. Biz isə onu az müddətdə, bir il yarım içərisində qazandıq. Böylə az müddətdə istiqlaliyyətini alan bir millətin onu möhkəm saxlayacağına əminəm. Bugünkü bayram münasibətilə sizi hökumət tərəfindən təbrik edirəm. Özümü artıq dərəcədə xoşbəxt hesab edirəm ki, istiqlaliyyətimizi elan edən zaman [da] hökumət başında mən idim. Və indi də təsdiqini sizə mən elan edirəm ". 1920-ci il aprelin ortalarında 11-ci Qırmızı ordu Şimali Qafqazda Denikin qüvvələrini məğlub edərək; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şimal sərhədlərinə yaxınlaşdı. Aprelin 15-də Xoyski

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası
28 May Müstəqillik Günü

Hökumət adından sovet Rusiyası hökumətinə nota göndərsə də, nota cavabsız qaldı və aprelin 27-də XI Qırmızı ordu beynəlxalq hüquq normalarını pozaraq, Azərbaycan sərhədlərini keçdi və Bakıya doğru hücum əməliyyatına başladı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varlığına son qoyuldu. Aprel işğalından (1920) sonra Tiflisə mühacirət etməyə məcbur olan Fətəli xan Xoyski iyunun 19-da orada "Daşnaksutyun"un muzzdlu erməni terrorçusu tərəfindən qətlə yetirildi və həmvətəni M.F.Axundzadənin dəfn olunduğu Azərbaycan qəbiristanlığında torpağa tapşırıldı. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev Fətəli xan Xoyskinin Azərbaycan dövlətçiliyi tarixindəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir. Heydər Əliyevin 1995-ci il 18 dekabr tarixli sərəncamı ilə Fətəli xan Xoyskinin anadan olmasının 120 illiyinin təntənəli surətdə qeyd olunması üçün geniş heyətdə təşkilat komitəsi yaradılmışdı. Onun diqqət və qayğısı sayəsində Tiflisdə Fətəli xan Xoyskinin məzarı üzərində xatirə abidəsi ucaldılmışdır.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Əlimərdan bəy Topçubaşov (1863 – 1934)

Əlimərdan bəy Ələkbər bəy oğlu 1863-cü il, may ayının 4-də Tiflisdə anadan olub. Birinci Tiflis gimnaziyasını (1884-cü il) və Peterburq Universitetinin hüquq fakültəsini (1888) fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Təhsilini başa vurduqdan sonra bir neçə il Rusiyada işləmiş, 1894-cü ildə Bakıya gələrək, hüquq-mühafizə orqanlarında çalışmış, sonralar müstəqil vəkil kimi fəaliyyət göstərmişdir. Hüquq elmlərinə dərinlən bələd olan, Azərbaycan və rus dillərindən əlavə fars, fransız, ingilis və gürcü dillərini də mükəmməl bilən Topçubaşov tezliklə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin diqqətini cəlb etmiş və 1897 ildə "Kaspi" qəzetinin redaktorluğu ona tapşırılmışdı. Bakının ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edən Topçubaşov Bakı Şəhər Dumasının üzvü seçilmiş, bir müddət onun sədri olmuşdur. Birinci rus inqilabı (1905-07-ci illər) Rusiyada yaşayan türk-müsəlman xalqlarının milli şüurunun oyanmasında mühüm rol oynadı. Bu dövrdə müsəlman xalqlarının azadlıq mübarizəsinin təşkilində Ə.Topçubaşovun əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. İnqilabın gedişində Azərbaycanda da genişlənən petisiya kampaniyasında Ə.Topçubaşovun əməyi son dərəcə böyükdür. Bütün petisiyalar - xahişnamələr, müraciətlər və i.ə. bilavasitə onun iştirakı ilə tərtib və təqdim edilirdi. 1905-ci ilin aprelində Cənubi Qafqaz müsəlmanları adından Rusiya Nazirlər Kabinetinə təqdim edilən petisiyalar da Ə.Topçubaşov tərəfindən tərtib olunmuşdu. Ə.Topçubaşov Ümumrusiya müsəlmanlarının 1905-ci il avqustun 15-də Nijni Novqorodda keçirilən birinci qurultayına sədrlik etmiş, qurultay onun çıxışı ilə açılmışdı. Çıxışda deyilirdi: ***"Biz türk övladları, əslimiz bir, nəslimiz bir, dinimiz birdir. Qərbdən Şərqə qədər bizim atalarımızın mülkü idi. Atalarımız o qədər qəhrəman millət olduqları halda, bu gün Qafqaz dağlarında, Krım bağlarında, Kazan çöllərində və Orta Asiya ovalıqlarında, atalarımızın müllkü olan öz vətənimizdə, öz torpaqlarımızda öz ehtiyaclarımızı bildirməyə imkanımız qalmamışdır"***. Topçubaşov Rusiya müsəlmanlarının sonrakı qurultaylarının da keçirilməsində müstəsna rol oynamışdı. Rusiya müsəlmanlarının 1906-cı il yanvarın 13-23-də Peterburqda keçirilən 2-ci qurultayı Əlimərdan bəy Topçubaşov tərəfindən hazırlanmış "Ümumrusiya Müsəlmanları ittifaqı" partiyasının nizamnamə və proqram layihələrini bəyəndi, təkmilləşdirilmək şərti ilə, qəbul üçün növbəti qurultaya təqdim olunmasını tövsiyyə etdi. 1906-cı il avqustun 15-21-də Nijni Novqorodda keçirilən 3-cü qurultayda "Ümumrusiya Müsəlmanları İttifaqı"nın proqramı qəbul olunmuş, Ə.Topçubaşov partiyanın sədri seçilmişdi. Bununla bağlı qurultayda çıxış edən Ə.Topçubaşov demişdi: ***"Ey möminlər, ey qardaşlar. Mən bu gün o qədər məmnun oldum ki, bu məmnuniyyətimi sizə heç bir dillə tərif edə bilmirəm. Mən bu günü heç vaxt unutmayacağam. Bu günün indən belə Ümumrusiya müsəlmanları üçün milli bayram günü olacağı şübhəsizdir"***.

Bakı quberniyasından I Dövlət Dumasına deputat seçilən (1906) Ə.Topçubaşovun təşəbbüsü ilə Dumada müsəlman fraksiyası yaradılmışdı. Topçubaşov həm fraksiyanın sədri, həm də 7 nəfərlik büro üzvündən biri idi. Dumadakı fəalliyəti dövründə çarizmin ucqarlarda yeritdiyi milli ayrı-seçkilik siyasətini kəskin tənqid etmişdi. Aqrar komissiyanın məruzəsinin müzakirəsində iştirak edən Ə.Topçubaşov komissiyanın məlumatının geniş şəkildə nəşr olunmasını zəruri sayır və bir "ucqarlı", "qafqazlı" kimi təklif edirdi ki, məlumat tək-cə dövlət

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

dilində deyil, həm də, imkan daxilində, "yerli dillərə" də tərcümə olunub dərc edilsin. O deyirdi: "Bütün Rusiya təbəələrinin hüquq bərabərliyi, vicdan azadlığı, söz azadlığı, şəxsiyyətin toxunulmazlığı, kəndlilərə torpaq verilməsi kimi məsələlərin işlənilib hazırlanmasında, bu qəbildən olan ümumi dövlət məsələlərində milli xarakterli heç bir məsələyə yol verilə bilməz. Rusiyanın bütün xalqlarının mənafeləri buna yol vermir, dövrün bütün şəraiti bunun əleyhinədir".

Dumanın müsəlman fraksiyasının, o cümlədən Azərbaycan deputatlarının siyasi amalı Ə.Topçubaşovun "Müsəlman parlament fraksiyası" məqaləsində dəqiq ifadə olunmuşdu: ***"Müsəlman proqramı ciddi surətdə konstitusiyə əsasları üzərində dayanaraq, torpaqların milliləşdirilməsi, din məsələlərində tam muxtariyyət, bütün imperiya ərazisində özünü idarə edən kiçik vahidlərin və vilayət məclislərinin təsis edilməsi ilə yerlərdə geniş muxtar idarəçilik prinsipini irəli sürür"***. Ə.Topçubaşov Dumanın buraxılmasına etiraz edən deputatların Vıborq müraciətnaməsini imzaladığına görə üç ay həbs cəzasına məhkum olunmuş, Dumaya seçilmək hüququndan məhrum edilmiş, "Kaspi" qəzetinə rəhbərlikdən uzaqlaşdırılmış, Bakı Şəhər Duması üzvlüyündən çıxarılmışdı. Buna baxmayaraq, Ə.Topçubaşov II Dövlət Duması Müsəlman fraksiyasının əməli işlərində xüsusi fəallıq göstərirdi. O, dəfələrlə Peterburqa getmiş, bəzən isə müsəlman parlament fraksiyası və Ümumrusiya Müsəlman İttifaqı Mərkəzi Komitəsi üzvlərinin Dumada müzakirəyə çıxarılan qanun layihələri, həmçinin sorğular üzrə fraksiyanın ümumi mövqeyini işləyib hazırlayan iclaslarına sədrlik etmişdi. Dövlət Dumasının müsəlman deputatları və "İttifaqi-müslimin" partiyasının üzvləri Topçubaşovun fəaliyyətini davam etdirməsi üçün Moskvada "Daimi təmsilçilik" bürosu açmışdılar. Moskvada Əlimərdan bəyin rəhbərliyi ilə tez-tez toplantılar keçirilmiş müxtəlif məsələlər, o cümlədən "Torpaq islahatı" məsələsi müzakirə olunmuş, onun hüquq elmləri sahəsində bilik və təcrübəsindən geniş istifadə edilmişdir. Rusiya müsəlmanlarının digər görkəmli şəxsiyyəti, Baxçasarayda (Kırım) çıxan "Tərcüman" qəzetinin nəşiri və redaktoru İsmayıl bəy Qaspiralı 1908-ci il aprelin 11-də Topçubaşova yazdığı məktubda onun fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir: ***"Əzizim Mərdan! Hər şeydən əvvəl, sən Peterburqda qalmalısan... kütəbənlər və yaramazlar istisna olmaqla, sağlam düşüncəli bütün insanlar sənin Peterburqda olmağının əhəmiyyətini anlayır. Ona görə də sən orada qalmalı və yaşamalısan. Sonra hər hansı hadisə baş versə belə sənə, sənənin biliyini, təcrübəni və ürəyini xalqdan heç kim məhrum edə bilməz və bunu sən bilməliyənsə ki, sən xalqa daha çox lazımsan"***.

Lakin 1905-1907-ci illər inqilabının məğlubiyyətindən sonra irticanın yenidən baş qaldırması nəticəsində Ə.Topçubaşov 1910-cı ildə Moskvanı tərk edərək, Bakıya dönməli olmuşdur. Topçubaşov 1914-cü ildə Bakıda 45 nəfərdən ibarət "Məşvərət məclisi" təşkil etmiş, müsəlmanların "Tələblər paketi"ni hazırlayaraq, çar hakimiyyəti orqanlarına göndərmişdir. O, 1916-cı ildə Tiflisdə toplanan Qafqaz millətləri yığıncağında Azərbaycanı təmsil etmişdir. Rusiya Dövlət Şurasının müşairəsində (1917, 12-15 avqust, Moskva) Topçubaşov Rusiya müsəlmanlarının 8 demokratik təşkilatı adından geniş nitq söyləmiş, Rusiyada "dövlət quruluşunun əsasına müsəlman xalqlarının öz müqəddəratlarını təyini şüarının qoyulduğunu" da bəyan etmişdir. Topçubaşov 1917-ci ilin sonuna kimi Müsəlman Milli Komitəsinə sədrlik etmiş, həmin il Rusiya Müəssislər Məclisinə nümayəndə seçilmişdir.

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra, Topçubaşov yeni yaranmış müstəqil milli dövlətin dünyada tanındılmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Fətəli xan Xoyskinin 1918-ci il iyunun 17-də Gəncədə təşkil etdiyi 2-ci hökumət kabinəsi tərkibində əvvəlcə portfelsiz nazir, avqustun 20-dən xarici işlər naziri olmuş, avqustun 23-də isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəvqəladə elçisi və səlahiyyətli naziri kimi İstanbula göndərilmişdi. İstanbulda qızgın diplomatik fəaliyyət göstərən Topçubaşov 1918-ci il oktyabrın 2-dən 1919-cu il yanvarın 16-dək burada 36 rəsmi görüş keçirmiş, danışıqlar aparmış, 1919-cu il yanvarın 10-da Sultan Mehmetlə görüşmüşdür. Əlimərdan bəy Sultana "... azərbaycanlıların bədxahları həmişə olub və yenə də var. Amma sizi əmin etməyə cürət edirəm ki, Azərbaycan türkləri heç vaxt bu düşmənlərdən qorxmamışlar. Çünki bilirdilər ki, onların Türkiyə kimi "böyük dostu var"-dedikdə, Sultan "Dostu yox, qardaşı!" deyərək onun sözlərinə düzəliş vermişdi. İstanbulda olarkən Əlimərdan bəy İngiltərənin, ABŞ-ın, İtaliyanın, Hollandiyanın, İsveçin, İranın, Ukraynanın buradakı səlahiyyətli nümayəndələri - İranın xarici işlər naziri M.Əliqulu xanla, Rusiyanın keçmiş xarici işlər nazirləri P.Milyukov və S.Sazonovla, Ermənistanın Paris Sülh Konfransına gedən nümayəndə heyətinin rəhbəri A.Aqaronyan və başqaları ilə görüşüb söhbət aparmışdır. Topçubaşovun İstanbulda yaratdığı Azərbaycan mətbuat bürosu ölkə haqqında məlumat toplamaq, yaymaq və Azərbaycanı xaricdə tanıtmak işində mühüm xidmət göstərmişdir. Topçubaşov Qafqaz millətlərinin vahid bir federasiyada birləşməsini istəyirdi. O hesab edirdi ki, bununla xalqlar aralarındakı münasibətləri daha yaxşı qura və kənar müdaxilələrin qarşısını birlikdə daha uğurla ala bilərlər. İstanbuldan hökumətin sədri Fətəli Xan Xoyskiyə yazdığı 1918-ci il 16 dekabr tarixli məktubda Cənubi Qafqaz cümhuriyyətlərinin Paris Sülh Konfransında vahid nümayəndə heyəti ilə çıxış etməsi təklif olunurdu. Topçubaşov məktubda bu məsələ ilə əlaqədar konfrans iştirakçısı olan ölkələrə xüsusi memorandumla müraciət etdiyini də bildirirdi. Bununla belə, Topçubaşov ermənilərin bu işə razı olacaqlarına şübhə ilə yanaşırdı, ***"...çünki ermənilərin iştahası çox böyükdür və həm də bu iştahalarını özgələrinin, ilk növbədə isə, bizim hesabımıza doydurmaq istəyirlər. Az qala, bütün paytaxtlarda bizim mənafeyimizin zərərinə təbliğat aparır, bizi dövlət həyatı qurmağa qabil olmayan və başqa millətlərlə barışmaz millət kimi qələmə verirlər"***.

Topçubaşovun İstanbulda fəaliyyət göstərdiyi dövr Osmanlı dövlətinin hərbi və sosial-iqtisadi vəziyyətinin ən böhranlı zamanlarına təsadüf edir. Birinci dünya müharibəsində (1914-1918-ci illər) Almaniya-Osmanlı ittifaqı məğlub olduqdan sonra Türkiyə Mudros barışı (1918-ci il) ilə razılaşmaq məcburiyyətində qaldı. Ə.Topçubaşov noyabrın 3-də İstanbulda Mudros barışığını imzalamış dənizçilik naziri, Batum və Trabzon konfranslarında Türkiyə nümayəndə heyətinin rəhbəri Rauf bəylə, noyabrın 4-də xarici işlər nazirinin müavini Rəşid Hikmət bəylə, noyabrın 5-də isə xarici işlər naziri Naib bəylə görüşərək, onun Azərbaycana aid 11 və 15-ci maddələri ilə əlaqədar öz etirazını bildirmişdi. Onlar cavablarında məğlub tərəf kimi, Türkiyənin bu barışı imzalamaq məcburiyyəti qarşısında qaldığını, Azərbaycanın isə müstəqil dövlət kimi öz hüquqlarını qorumağa haqqı olduğunu bildirmişdilər. 1918-ci il dekabrın 7-də öz işinə başlayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti elə ilk iclasında Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin təklifi ilə bu zaman İstanbulda olan Topçubaşovu, qiyabi olaraq, Parlamentin sədri seçmişdir. Dekabrın 28-də Azərbaycan Hökumətinin və Parlamentin ağsaqqallar şurasının birgə iclasında Ə.Topçubaşov Paris Sülh

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Konfransına (1919-20) göndərilən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti nümayəndə heyətinin sədri təyin olundu və İstanbuldan birbaşa Parisə yola düşdü. Böyük çətinliklərdən sonra, nəhayət, 1919-cu il mayın birinci on günlüyündə Parisə gəlib çatan nümayəndə heyətinin apardığı intensiv diplomatik görüşlər, danışıqlar getdikcə öz bəhrəsini verməyə başlamışdı. ABŞ Prezidenti V.Vilsonun təşəbbüsü ilə İngiltərə, Fransa və İtaliya dövlət başçıları səviyyəsində Azərbaycan məsələsinin gündəliyə salınaraq, müzakirə olunduğu yığıncaqda bilavasitə Prezident Vilsonun Ə.Topçubaşovu Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı olaraq tanınması və Azərbaycanın Paris Sülh Konfransına qatılması təklifi qəbul edilmişdi. 1919-cu il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının birinci ildönümü günü ABŞ prezidenti V.Vilson başda Topçubaşov olmaqla, Azərbaycan nümayəndə heyətini qəbul etmişdi. Görüşdə Topçubaşov ABŞ nümayəndə heyətinin konfransda Azərbaycanı dəstəkləməsini V.Vilsondan xahiş etmiş və ona müraciətində demişdi: ***"Qüdrətli Amerikanın nümayəndəsi kimi Sizə müraciətlə xahiş edirik ki, cənab prezident, bizim ölkəmiz, xalqımız, eləcə də özümüz haqqında məlumatları bizdən eşidəsiniz. Çünki biz Avropa və Amerika mətbuatında tez-tez Azərbaycan haqqında səhv, saxtalaşdırılmış və həqiqətə uyğun olmayan məlumatlar verilməsinin şahidi oluruq. Düzdür, bizi hələ yaxşı tanımırıqlar, biz, indi birinci dəfədir ki, Avropadayıq, lakin Sizi əmin edirik ki, konfrans bizi dinləyəcək və biz Millətlər Cəmiyyətinə buraxılacağıq. Biz, əminik ki, bütün xalqlar kimi, Sizin böyük prinsipləriniz əsasında yardım alacağıq"***. Çıxışının sonunda Ə.Topçubaşov qətiyyətlə demişdi: ***"Biz bildiririk ki, nə Kolçakı, nə Denikini, nə də köhnə Rusiya imperiyasının hüdudlarında hakimiyyəti bərpa etmək niyyətində olan qeyri birisini tanımayacağıq. Biz Azərbaycan üçün yalnız öz Parlamentimizi və öz Hökumətimizi tanıyıyıq və tanıyacağıq"***. Ə.Topçubaşov Qafqaz xalqlarının – azərbaycanlıların, ermənilərin, gürcülərin və dağlıların konfederasiyasının mümkünlüyünü prezident Vilsona bildirmiş və Azərbaycan Cümhuriyyəti nümayəndələrinin memorandumunu Amerika prezidentinə təqdim etmişdi. Paris Sülh Konfransında iştirak edən Azərbaycan nümayəndə heyətinin, xüsusilə onun başçısı Ə.Topçubaşovun gərgin fəaliyyəti tezliklə öz nəticələrini verdi. Nümayəndə heyəti müxtəlif partiya və fraksiyaların üzvlərindən ibarət olmasına baxmayaraq, Sülh Konfransında vahid mövqedən - gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin mənafeyi mövqeyindən çıxış edirdi. Ə.Topçubaşov bu barədə Bakıya - Cümhuriyyət hökumətinin sədrinə ünvanladığı 1919-cu il 6-10 noyabr tarixli məktubunda yazırdı: ***"Nümayəndə heyəti ayrı-ayrı partiyalara mənsub şəxslərdən təşkil olunsada, özünün indiyə qədərki fəaliyyətində bütünlüklə partiya maraqlarına deyil, Azərbaycanın mənafehlərini əsas tutan ümumi mülahizələrə əsaslandığını bildirməyi özümə borc sayıram. Məncə, bu, nümayəndə heyətimiz üçün müsbət haldır və onun üzvlərinə şərəf gətirir"***. Parisdə olmağına baxmayaraq, o, 1919-cu ilin dekabrında yenidən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin sədri seçilmişdi. 1919-cu ilin axırlarına yaxın Rusiyada bolşeviklərin mövqeyinin getdikcə möhkəmlənməsi, habelə müttəfiq ölkələrin son ümidi olan Denikin, Yudenin və Kolçakın məğlubiyyəti, qalib dövlətlərin Rusiyanın bütövlüyünü bərpa etmək arzusunu puça çıxardı. Nəticədə, onların keçmiş çar Rusiyasına daxil olan və rus inqilabından sonra öz müstəqilliklərini elan etmiş ölkələrə münasibətləri dəyişdi. 1920-ci il yanvarın 11-də Paris Sülh Konfransının Ali Şurası Qafqaz məsələsini çox gərgin şəraitdə müzakirə etdi və B.Britaniyanın xarici işlər naziri Corc

Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası

28 May Müstəqillik Günü

Kerzonun təklifi ilə Azərbaycan və Gürcüstanın müstəqilliyini de-fakto tanıdığını açıqladı. Hazırlanan sənəd yanvarın 12-də Ali Şura üzvləri tərəfindən imzalandı, yanvarın 15-də isə Azərbaycan Cümhuriyyəti nümayəndə heyətinin rəhbəri Ə.Topçubaşov və Məhəmməd Məhərrəmov Fransa Xarici İşlər Nazirliyinə dəvət olundular və qərar rəsmən onlara təqdim edildi. Bu, xalqımızın və xüsusilə Ə.Topçubaşovun rəhbərliyi ilə çox gərgin fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan nümayəndə heyətinin böyük qələbəsi idi. Aprel işğalından (1920-ci il) sonra Parisdə qalıb, mühacir həyatı yaşamağa məcbur olan Topçubaşov siyasi fəaliyyətini dayandırmamış, sovet nümayəndə heyətinin etirazlarına baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin ona verdiyi mandatla 1920-ci ilin noyabrında Millətlər Cəmiyyətinin Cenevrə toplantısında, 1920-ci ildə London və Genuya, 1923-cü ildə isə Lozanna konfranslarında iştirak etmiş, Azərbaycanın bolşevik Rusiyası tərəfindən işğal olunduğu və bolşeviklərin Azərbaycanda törətdikləri cinayətlər haqqında geniş məlumat vermişdir. Topçubaşov siyasi fəaliyyətini digər Qafqaz respublikaları nümayəndələrinin fəaliyyəti ilə əlaqələndirməyə çalışmışdır. Bu məqsədlə onlar 1921-ci il mayın 8-də Parisdə bir araya gələrək, Qafqaz Konfederasiyası yaradılması məsələsini müzakirə etmiş, iyunun 10-da isə üç Qafqaz respublikasının səlahiyyətli nümayəndələri Topçubaşovun sədrliyi ilə keçirilən iclasda siyasi və iqtisadi ittifaq yaratmaq haqqında razılığa gəlmişdilər. Həmin iclasda Topçubaşov Azərbaycan nümayəndələrinin Qafqaz Konfederasiyasının qəti tərəfdarı olduqlarını vurğulamışdı. Topçubaşov 1934-cü ildə, ölümündən bir qədər əvvəl, Azərbaycan Milli Mərkəzinin divan üzvü kimi, M.Ə.Rəsulzadə ilə birlikdə Gürcüstan və Şimali Qafqaz xalqları təmsilçilərinin iştirakı ilə Brüsseldə "Qafqaz Konfederasiyası bəyannaməsi"ni imzalamışdı. Həyatını təkcə öz xalqının deyil, həm də bütün Rusiyanın türk-müsəlmanlarının istiqlalı uğrunda mübarizəyə həsr etmiş Topçubaşov xaricdəki digər siyasi mühacirlərlə birlikdə Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpa olunması yolunda fəaliyyətini ömrünün sonuna qədər davam etdirmişdir. 1934-cü il noyabr ayının 8-də Parisin Sen-Deni rayonunda vəfat etmiş və Müqəddəs Kloud qəbristanlığında dəfn olunmuşdur.